

חובת האם בחינוך

א. בדפים הקודמים פגשנו את דברי הרמב"ם שמגביל את החינוך לאב בלבד. הרמב"ם ביקש ליישב כך את המתח שבין דין חינוך ובין דין 'קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו': אם אנו מצווים לחנך איך יתכן שאיננו מצווים למנוע ממנו לחטוא? משיב הרמב"ם: רק האב מצווה לחנך והוא אכן גם מצווה להפרישו, בעוד שאחרים שאינם מצווים להפרישו אינם מצווים לחנכו. בדף זה נבקש לעסוק בגבולות: האב מצווה לחנך, אחרים לא, מה ביחס לאם? דינה כאב או כאחרים?

מה היית עונה? אתה רואה סיבה לחלק בין האב לאם?

ב. נפתח בלימוד הסוגיה בנזיר (כח):

מתני'. האיש מדיר את בנו בנזיר, ואין האשה מזדרת את בנה בנזיר.

גמ'. איש אין, אבל אשה לא, מאי טעמא? ר' יוחנן אמר: הלכה היא בנזיר (עצם היכולת להדיר את הבן ולהפכו לנזיר היא גזרת הכתוב, והיא נאמרה דווקא באב) ורבי יוסי ברבי חנינא אמר ריש לקיש: כדי לחנכו במצות (היכולת להדיר את הבן אינה גזרה"כ אלא דין דרבנן שקשור לחינוך הבן למצוות) אי הכי, אפיל אשה נמי! (מדוע אפוא האם אינה יכולה להדיר את בנה, הרי גם היא מצווה לחנך את הבן?) **קסבר: איש חייב לחנך בנו במצות, ואין האשה חייבת לחנך את בנה.** בשלמא לרבי יוחנן, דאמר הלכה היא בנזיר, אמטו להכי בנו אין, בתו לא (לפי שיטתו מובן מדוע האב יכול להדיר רק את הבן - יתכן שגזרה"כ זו נאמרה דווקא בבן ולא בבת) אלא לריש לקיש, (שהטעם הוא חינוך) **אפילו בתו!** (מדוע האב אינו יכול להדיר את בתו) **קסבר: בנו חייב לחנכו, בתו אינו חייב לחנכה.**

ממה נובעת יכולת האב להפוך את בנו לנזיר לפי רבי יוחנן? ממה נובעת יכולת זו לפי ריש לקיש? כיצד הם מסבירים את החילוק בין האב לאם?

ריש לקיש סבור שהאב יכול להפוך את בנו לנזיר בשל חיובו בחינוך, והאם אינה יכולה לעשות זאת מפני ש'אין האשה חייבת לחנך את בנה'. רבי יוחנן איננו חולק ישירות על דברים אלו, והוא חולק מפורשות רק במקור ליכולת האב להדיר את בנו, ולדעתו הדבר נובע מגזרת הכתוב.

מסוגיית נזיר עולה אפוא שחכמים חייבו רק את האב - כך אומר ריש לקיש ורבי יוחנן אינו חולק עליו במפורש. מסוגיית סוכה, לעומת זאת, משתמע אחרת (ב):

סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה - פסולה, ורבי יהודה מכשיר עד ארבעים וחמשים אמה. אמר רבי יהודה: מעשה בהילני המלכה בלוד, שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה, והיו זקנים נכנסין ויוצאין לשם, ולא אמרו לה דבר. - אמרו לו: משם ראייה? אשה היתה ופטורה מן הסוכה. - אמר להן: והלא שבעה בנים הוו לה. ועוד: כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים. למה לי למיתני (מדוע לו לשנות) ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים? הכי קאמר להו: כי תאמרו בנים קטנים היו, וקטנים פטורין מן הסוכה, כיון דשבעה הוו - אי אפשר דלא הוי בהו חד שאינו צריך לאמו (שחייב בחינוך לסוכה). וכי תימרו: קטן שאינו צריך לאמו - מדרבנן הוא דמיחייב, ואיהי דרבנן לא משגחה - תא שמע: ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים.

 הוכח מהסוגיה שגם האם חייבת בחינוך למצוות.

רבי יהודה טוען כנגד חכמים: הרי חכמים לא מיחו בהילני המלכה שסוכתה הייתה למעלה מעשרים אמה למרות שילדיה אכלו בסוכה. עולה מדברי הגמ' שגם האם חייבת לחנך לקיום מצוות, 'וכי תימרו: קטן שאינו צריך לאמו - מדרבנן הוא דמיחייב, ואיהי בדרבנן לא משגחה - תא שמע: ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים' - מאחר שכל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים ודאי שהיא חניכה לקיום מצוות, שכן גם היא חייבת בכך.

מהו אפוא היחס בין שתי הסוגיות?

 נסה להתמודד עם השאלה.

ג. התוספות ישנים מקשים מסוגיית סוכה על הדעה שמחלקת בין האב לאחרים. הם מניחים שדין האם כדין האחרים, כך שהדעה שאחרים אינם מצווים לחנך סוברת שגם האם אינה מצווה בכך (תוספות ישנים יומא פב.):

ורבינו אומר דחינוך לא שייך אלא באב, אבל באדם אחר לא שייך ביה חינוך, הלכך נמי אין נזהרין להפרישו, ומעשה דהילני המלכה שישבה היא ושבעה בניה בסוכה (מעשה שקשה על הדעה שרק האב מצווה לחנך ולא אחרים: הנה גם האם מצווה לחנך?) **שמא הוה להם אב והנכם בכך, ואפילו לא היה להם אב היתה מחנכתם למצוה בעלמא.**

מהי תשובתם של התוספות ישנים? חזור לסוגיית סוכה שוב, בעיקר למשפטים האחרונים והאזן להם היטב. התשובה השנייה מובנת לך?

התוספות ישנים מניחים שהסוברים שרק האב מצווה לחנך ולא אחרים, סוברים שגם האם אינה מצווה לחנך. בעקבות זאת הם מקשים על דעתם מסוגיית סוכה שממנה עולה שהאם מצווה לחנך. הם משיבים שתי תשובות: האחת, הוכחתו של רבי יהודה היא מכך שחכמים לא מיחו באב; השניה, הילני אמנם לא הייתה מצווה לחנכם אך היא בכל זאת הקפידה על כך למרות שלא הייתה חייבת, 'למצוה בעלמא'. תשובות אלו קשות לכאורה: מספיק לשוב על לשון הגמ' שמפרטת את הוכחתו של ר' יהודה כדי לחוש זאת, 'וכי תימרו: קטן שאינו צריך לאמו - מדרבנן הוא דמיחייב, ואיהי בדרבנן לא משגחה - תא שמע: ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים'. הסוגיה עוסקת בה ואומרת שהקטן חייב מדרבנן והיא הקפידה לקיים גם את המצוות שמקורם בחכמים.

הקהילות יעקב ניסה להסביר את תשובתם ולהתמודד עם הקושי שבה (סוכה סימן ב):

ומתבאר דשיטת התוס' הוא דבקטן רמי מדרבנן (שחכמים חייבו את הקטן בעצמו) חיובא עליה דידיה בעצמו לקיים המצוה. ומכל מקום ודאי מודו תוס' דאיכא מצוות חינוך על האב לחנכו במצוות... נמצאנו למדין דלהתוס' איכא ב' דינים, שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן והב' דרמי חיובא על האב לחנכו וכמו שנתבאר¹. וזהו שכתבו הת"י דהילני חניכה בניה למצוה בעלמא רצונם לומר אף על פי שאין עליה בעצמה חיוב להשתדל בחינוכם מכל מקום קעבדא למצוה בעלמא היינו

1. ראה על כך עוד בדף 11.

משום שעל כל פנים על הקטן עצמו איכא חיובא מדרבנן לקיים מצות סוכה והשתדלה בזה אף על פי שאינה מחוייבת להשתדל בזה. ואייתי שפיר הא דאמרינן בריש סוכה וכי תימא איהי בדרבנן לא אשגחה, דהיינו שלא אשגחה במה שיש על הקטן עצמו חיובא דרבנן ולא חששה לחנכם מפאת חיובם שלהם על כל פנים, ת"ש ועוד כל מעשי' לא עשתה אלא ע"פ חכמים ובודאי החכמים היו מורים לה להשתדל בחינוכם מפאת חיובם הם לא מצד מצות חינוך המיוחדת שיש חיובא על האב לחנכו וא"ש בעה"י.

מהי תשובתו של הקהילות יעקב לקושיה על דברי התוספות ישנים? מהי כוונת התוספות לפי הסברו? סכם לאור דבריו את יישוב הסתירה שבין הסוגיות.

התוס' ישנים לא התכוונו לומר שהיא חניכה אותם לפני משורת הדין, ללא שום חיוב. הרי הגמ' אומרת אחרת, 'וכי תימרו קטן שאינו צריך לאמו מדרבנן הוא דמחייב ואיהי בדרבנן לא אשגחה'. לדעת התוספות חכמים לא הסתפקו בחיוב האב אלא הם חייבו גם את הקטן בעצמו. בשל חיוב זה היה ברור לרבי יהודה שהילני המלכה חניכה את בניה למרות שהיא כאם אינה חייבת לעשות זאת, שכן לא יתכן שהיא תניח להם שלא לקיים את חובתם.

זוהי אפוא התשובה הראשונה לסתירת הסוגיות: האם אינה חייבת לחנך כפשטות הגמ' בנזיר. ההנחה שהילני המלכה חניכה לקיום מצוות סוכה נבעה ממקום אחר: מהחיוב שהטילו חכמים על הקטנים שהגיעו לגיל חינוך, חיוב שלא יתכן שהיא תניח להם שלא לקיימו גם אם חכמים לא חייבו אותה.

ד. הדרך שלמדנו לעיל אימצה את סוגיית נזיר, 'איש חייב לחנך בנו במצות, ואין האשה חייבת לחנך את בנה', והתמודדה עם סוגיית סוכה. ננסה ללכת בדרך דומה, לאמץ את סוגיית נזיר שהיא אינה חייבת בחינוך ולהתמודד עם סוגיית סוכה. נעשה זאת לאור דברי המאירי בנזיר (שם): כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצות בזמן הראוי לפי ענין המצוה כמו שביארנו בראשון של חגיגה אף בביתו חייב לחנכה במה שראוי לה גם כן וכן אם אין להם אב האם חייבת בכך.

מתי האם חייבת בחינוך לפי דברי המאירי? חזור אל סוגיית סוכה ונסה ליישבה לאור דברי המאירי.

המאירי מחדש שהאם חייבת בחינוך כאשר אין לקטנים אב. ניתן לענות על שאלתנו לאור עמדה זו: הילני הייתה חייבת בחינוך בניה מפני שאביהם מת.

נתבונן בדברי המאירי: ממה נובע החיוב? אם האם אינה חייבת בחינוך בחיי האב, מה מחייב אותה בכך לאחר מיתתו? יתכן שהחיוב נובע מחיובו של האפטורופוס. האם נחשבת כאפטורופוס של היתומים וחכמים חייבו אותה לחנך את היתומים. מקור אפשרי לחיוב זה הוא הברייתא בגיטין (נב):

האפטורופין תורמין ומעשרין... ועושין להן לולב וערבה וסוכה וציצית.

וכך פוסק הרמב"ם (נחלות יא, י):

האפטורופין עושין לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר ספר תורה ותפילין ומזוזות ומגילה, כללו של דבר כל מצות עשה שיש להם קצבה (סכום קבוע) בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים, עושין להם אף על פי שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצות אלא כדי לחנכן.

חשוב: האם חיובו של האפטורופוס לקנות מכספי הירושה חפצי מצוה מצביע בהכרח על חובתו לחנך את הקטנים?

יתכן שלא: הברייטא עוסקת בחיובו של האפטורופוס לממן מכספי הירושה את עלות המצוות. חיוב זה הוא חלק מחובתו לטפל בכספי הירושה לטובת היורשים: טובתם מחייבת שירכוש עבורם בכספי הירושה לולב וסוכה וציצית. אין ללמוד מכך בהכרח שהאפטורופוס חייב בחינוך הקטנים². נראה אם כן שסברת המאירי אחרת ושהאם אינה חייבת בחינוך בשל הגדרתה כאפטורופוס, וחיובה נובע ממקום אחר: כל עוד שהאב קיים החובה מוטלת עליו, אבל לאחר מיתתו החובה מוטלת עליה כהורה.

ה. נפגשנו אפוא עם שתי דרכים הסוברות שבדרך כלל האם אינה מצווה בחינוך, וראינו את התמודדותן עם הקושי. נלמד כעת דרכים אחרות הסוברות שהאם מצווה בחינוך. נפתח בדברי **החיד"א, הברכי יוסף** (אור"ח שמג):

ואפשר לישב דבסוגית נזיר הנזכרת הא דאמרין דאיש חייב לחנך את בנו במצוות ולא האשה אליבא דריש לקיש אתמר, דסבר דהאיש מדיר את בנו בנזיר לחנכו במצוות, ופריך אי הכי אפילו אשה נמי, ומשני קסבר איש חייב וכו', ופריך אפ' בתו נמי, ומשני קסבר בנו חייב לחנכו בתו אינו חייב לחנכה. ואם כן הני שינויי אליבא דר"ל הוכרחו. אבל לר' יוחנן דסבר דהוי הלכה (גזה"כ בנזיר) **מצין למימר דאשה נמי חייבת לחנך בנה, ואחד הבן ואחד הבת איתנהו בחינוך.** ומלבד דהאי לחודיה שינוייא הוא, עוד אוסיף נופך, דמלשון התלמוד דקאמר קסבר איש חייב וכו' קסבר איש וכו' קסבר בנו, מורה דר"ל קסבר הכי, ולית הלכתא כוותיה, דאי אמרת דהלכה רווחת היא אמאי לא משני בפשיטות כי אורחיה, ומדדייק לומר "קסבר", להורות נתן דהוא סבר ואנן לא סבירא לן הכי.

כיצד הברכי יוסף מתרץ את הסתירה שבין הסוגיה בסוכה ובין הסוגיה בנזיר?

הגמ' בנזיר שאמרה שרק האב חייב בחינוך אמרה זאת רק כדי ליישב את דברי ריש לקיש. ריש לקיש הסביר שיכולתו של האב להדיר את בנו נובעת מחובתו לחנכו, והגמ' הקשתה על דבריו: אם כך מדוע רק האב יכול להדיר את בנו ולא האם? כדי לענות על שאלה זו חידשה הגמ' שלדעתו האם אינה חייבת בחינוך. שאלה זו, מדוע האם אינה יכולה להדיר, כלל לא קשה על הסברו של רבי יוחנן שיכולת האב נובעת מגזה"כ מיוחדת – כך נאמרה אותה גזרת הכתוב, שהאב יכול להדיר ולא האם. רבי יוחנן חולק אפוא על ריש לקיש וסבור שהאם כן חייבת בחינוך, והגמ' בסוכה, גמ' ממנה עולה כאמור שהאם חייבת בחינוך, צועדת בדרכו.

הקרבן אורה, ר' יצחק מינקובסקי, מסכים למסקנת הברכי יוסף שהאם חייבת בחינוך למצוות, אך הוא מתמודד בדרך אחרת עם הסוגיה בנזיר (קרבן אורה נזיר כט):

ע"כ נראה דחנוך זה לא דמי לשאר חינוך מצוה דצריך לחנך את הקטן לעשות איזה מצוה דלזה צריך שיגיע לכלל דעת קצת כל חד כדינו (וסוג זה לא שייך בחינוך). וחינוך דהכא (ששייך גם בחינוך) הוא להפרישו מן המותרות ולהקדישו לשמים בזהירות ופרישות, לזה אין צריך דעתו אלא על האב מוטל לשמרו מכל טומאה. וכדאשכחן גבי שמשון ושמואל שהזירום לה' מעת הולדם ובחינוך כזה הוא דאמרין דאיש חייב לחנך ולא אשה וכן בבנו חייב לחנכו ולא בתו משום דחינוך זה

2. על חובת האפטורופוס בחינוך ראה עוד באנציקלופדיה תלמודית כרך טז, חינוך, טור קסא.

אינו בדבר המחויב אלא אזהרה יתירה להרגילו בפרישות ולא חייבי אלא האב לבנו דוקא אבל לא האם והבת דנשים לאו בנות חינוך הם בזהירות ופרישות. אבל במצוה המחויבת ודאי דמחויב לחנך גם בתו... וכן י"ל דאשה מחויבת לחנך במצוה חיובית וכעובדא דהילני המלכה.

כיצד מסביר הקרן אורה את הגמ' בנזיר? באיזה סוג של חינוך הגמ' חילקה בין האב לאם?

לטענתנו, בחובת החינוך הבסיסית האם חייבת כאב, וכפי שעולה מסוגיית סוכה. הגמ' בנזיר שחילקה בין האב לאם עסקה בחינוך לפרישות ולחסידות, בהדרה לנזירות. חינוך שכזה לפרישות ולקדושה שייך למערכת היחסים המיוחדת שבין האב לבנו ולא לאם. אך בחינוך הבסיסי לשמירת מצוות, כחינוך לקיום מצוות סוכה, האם חייבת כאב. ולכן הניחה הגמ' בסוכה שהילני הייתה מחויבת בחינוך בניה הקטנים.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. הצג את הסתירה שבין העולה מהסוגיה בנזיר לעולה מהסוגיה בסוכה בשאלת חיוב האם בחינוך. מה עולה מפשטותה של כל סוגיה?
2. הצג שתי דרכים ליישוב הסתירה שסוברות שהאם בדרך כלל אינה חייבת בחינוך. איך הן מתמודדות עם הסוגיה בסוכה?
3. הצג שתי דרכים ליישוב הסתירה שסוברות שהאם בדרך כלל חייבת בחינוך. כיצד הן מתמודדות עם הסוגיה בנזיר?
4. אילו היית צריך לבחור אחת מארבעת הדרכים, באיזו דרך היית בוחר? מדוע?